

У ПОШУКАХ ЮРИСДИКЦІЇ: ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ЗАКАРПАТТІ В 1918-1920 рр.

Доц. Юрій ДАНИЛЕЦЬ, кандидат історичних наук, PhD.

Після трагічного Мараморош-Сиготського процесу та чотирьох років Першої світової війни на території, яка зараз окреслюється Закарпатською областю України, розпочалося організаційне формування православної церкви. Проаналізовані архівні документи та досить скупа історіографічна база свідчать, що цей процес був надзвичайно складним. У даній публікації ми проаналізували події, які пережила церква у визначені у заголовку хронологічні межі, обмеживши виклад матеріалу першим, неофіційним візитом єпископа Нішського Досифея (Васича). Його діяльність на Підкарпатській Русі в 1920-1924 рр. висвітлена нами в двох колективних наукових статтях, які побачили світ в 2019 р. в Варшаві¹ та Ружомберку².

Під кінець Першої світової війни вирішення церковного питання для православного населення Закарпаття знову стало одним із провідних. На 2-й сесії Всеукраїнського православного собору, яка працювала в період з 20 червня по 11 липня 1918 р. в Києві, митрополит Київський і Галицький Антоній (Храповицький) ініціював ухвалення рішення про клопотання перед урядом у справі сприяння у його поїздки до Австро-Угорщини. 5 вересня 1918 р. Антоній направив відповідного листа на ім'я міністра закордонних справ³. У документі чітко означено не лише галицькі землі, але й

¹ ДАНИЛЕЦЬ, Ю., МАРЕК, П.: О миссионерской деятельности владыки Досифея (Васича) на Подкарпатской Руси в 20-х годах XX века In: *Rocznik Teologiczny*. 2019. №3. с. 445-477.

² DANILEC, J., MAREK, P.: Success, or Defeat? On the Orthodox Mission of the Serbian Bishop Dositheus (Vasić) in Czechoslovakia in 1920 – 1926 In: *Kultúrne dejiny / Cultural History*. 2019. Volume 9, Issue. pp. 233-263.

³ Антоній, митрополит. Міністрові Закордонних Справ, прохаючи підняти питання перед Австро-Угорським Урядом, 5 вересня 1918 р., №2033 In: СТАРОДУБ, А.: Невідомий лист київського митрополита Антонія (Храповицького) в справі

«угрорусские (в Венгрии)», де архієрей прагнув «посещать православные общины... и устроить в них православные храмы, приходы и монастыри – лично и через уполномоченных лиц священного сана»¹. За словами А. Стародуба, позаяк дозволу не було отримано, дане питання було знову підняте вже на 3-й сесії Собору (жовтень-листопад). Реагуючи на повторне звернення Антонія, голова Ради Міністрів Сергій Гербель доручив 25 листопада Міністерству віросповідань розробити варіанти вирішення проблеми. І нарешті, 5 грудня, вже в останні дні Гетьманату, відповідні документи були надіслані до МЗС². Відомо, що подальші політичні події не сприяли вирішенню даного питання.

Забігаючи наперед зазначимо, що вже під час перебування митрополита Антонія на Афоні в 1920 р., до нього звернулися лідери православного руху із Підкарпатської Русі за допомогою. 5 червня 1920 р. він видав «Послание к карпаторусскому народу», в якому говорив про своє бажання прибути до Чехословаччини. У тому ж документі він рекомендував підкарпатцям звернутися за допомогою до сербів. «Если я к Вам не приду, спешите в Сербию, в православную митрополию в Карловцах. Там православные архиереи научат Вас, что делать»³. Повернувшись на запрошення Петра Врангеля до Криму у жовтні 1920 р., митрополит Антоній не полишав цікавитися справами Підкарпатської Русі. Під його головуванням Тимчасове Вище Церковне Управління Півдня Росії перед своєю евакуацією до Константинополя розглядало становище релігійного руху в Чехословаччині. У матеріалах підготовчої комісії «Заграничного русского церковного собрания» зазначалося,

канонічного статусу Православної Церкви у Галичині Іп: *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 2. Львів, 2000. с. 400-402.

¹ Там само. с. 402.

² СТАРОДУБ, А.: Невідомий лист київського митрополита Антонія (Храповицького) в справі канонічного статусу Православної Церкви у Галичині Іп: *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 2. Львів, 2000. с. 399.

³ GRIGORIČ, V.: *Pravoslavná církev v republice československé*. 1. vyd. Praha: V. Čerych, 1926. s. 39.

що ТВЦУ планувало вжити деякі міри по даному питанню¹. Однак, вторгнення більшовиків у Крим завадило реалізації дієвих заходів². Таким чином, через політичні причини митрополиту Антонію не вдалося закріпити за собою канонічну владу на Підкарпатській Русі. Опинившись на запрошення сербського патріарха в 1921 р. в Сремських Карловцях та очоливши Російську православну церкву закордоном, першоієрарх змушений був погодитися на втілення іншого сценарію – сербського. Щоправда, вже через кілька років Антоній сприяв хіротонії архієпископа Савватія (Вребца) Константинопольським патріархом.

Повертаючись до Закарпаття зазначимо, що в другій половині листопада 1918 р. в с. Іза прибув із в'язниці в Мараморош-Сиготі ієромонах Амфілохій (Кемінь). Він налагодив зв'язок із сербським Будимським єпископом Георгієм (Зубковичем). В архіві Будимської єпархії в Сентендре виявлено листування ієромонаха Амфілохія та представників окремих парафій Закарпаття з названим архієреєм. Зокрема, в листі від 24 листопада жителі с. Іза³ та від 26 листопада 1918 р. жителі с. Кошельово⁴, просили включити їхні громади до складу Будимської єпархії. У зверненнях згадується, що більшість населення перейшла до православ'я. Приблизно в той же час на ім'я єпископа надіслав чергового листа ієромонах Амфілохій. Повідомляючи про масовий перехід у православ'я священник стверджував, що «народ нуждается таинствами, крещением, бракосочетанием и есть еще прочие другие священнические требы»⁵. У лютому місяці 1919 р. аналогічне прохання було надіслано із с.

¹ *Заграничное русское церковное собрание: Материалы подготовительной комиссии*. Вып. 1. Константинополь, 1921. с. 12.

² КОСТРЮКОВ, А.: Временное высшее церковное управление на Юго-Востоке России как начало зарубежной церковной власти. In: *Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви*. 2008. Вып. 11:3 (28). с. 59.

³ Архив Српске православне епархије Будимске (АСПЕБ). Лист жителів с. Іза на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) від 11 (24) листопада 1918 р. арк. 1-2.

⁴ АСПЕБ. Лист жителів с. Кошельово на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) від 13 (26) листопада 1918 р. арк. 1-2.

⁵ АСПЕБ. Лист ієромонаха Амфілохія (Кемінь) на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) після 20 листопада 1918 р. арк. 1-2.

Теребля на Тячівщині. Селяни інформували, що звернулися до Міністерства з вимогою затвердити «добовольный переходъ нашей общины изъ греко-католицькой уніятской вѣры, до греко-восточной Православной св. вѣры и церкви»¹.

У листах-відповідях сербського архієрея знаходимо інструкції про оформлення переходу до православ'я, питання щодо висвячення згаданого ієромонаха і т.д.². Ми не маємо в своєму розпорядженні єпископського указу про призначення о. Амфілохія, проте, судячи з листа ієромонаха до Будапешту від 11 травня 1919 р., він його все таки отримав. У документі зокрема озвучено прохання надати духовну допомогу для обслуговування населення Марамороша³.

За інформацією брненського часопису «Rovnost» від 16 червня 1918 р. ієромонах Олексій (Кабалюк), відбувши строк покарання, був звільнений з ув'язнення та відправлений до військової комісії. Остання визнала його здатним до стройової служби та відкомандирувала ченця в одну із армійських частин⁴. В липні 1918 р. на залізничній станції в Мішкольці Кабалюку вдалося сісти на потяг з російськими військовополоненими, що прямував до Росії⁵. Подальшу долю лідера православного руху можна прослідкувати на основі спогадів архієпископа Євлогій (Георгієвського) та митрополита Антонія (Храповицького). Перший згадував, що Кабалюк прибув до нього в Житомир, «изможденный, измученный, с гноящейся раной во всю грудь...». Владика Євлогій переконував, що ченця випустили із в'язниці революціонери, він доїхав до України

¹ АСПЕБ. Лист жителів с. Теребля на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) від 19 лютого 1919 р. арк. 1.

² АСПЕБ. Лист єпископа Георгія (Зубковича) до жителів с. Іза від 30 листопада 1918 р. арк. 1-4.

³ АСПЕБ. Лист ієромонаха Амфілохія (Кемін) на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) від 11 травня 1919 р. арк. 1.

⁴ Rusínský kněz Kabaliuk odveden k vojsku In: *Rovnost*. 1918. 16 června. s. 3.

⁵ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Діяльність преподобного Олексія (Кабалюка) у світлі нових архівних документів In: *Наукові Записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*. № 5. Мукачєво: Мукачівська православна єпархія, 2018. с. 40.

та був відправлений на лікування в «больницу Киево-Печерской Лавры»¹. У 4 томі «Жизнеописание блаженнейшего Антония...» розміщено спогади келійника митрополита про відвідини ієромонаха Олексія в госпіталі лаври. У тексті знаходимо твердження, що чернець мав поранення, яке отримав, нібито, від штика австрійського вояка². Відсутні факти щодо місця перебування ієромонаха після арешту митрополита Антонія в грудні 1918 р. Тільки навесні 1919 р. він повертається до рідного села, яке вже було окуповано румунськими військами.

Ієромонах Матфей (Вакаров) після завершення війни проживав деякий час в Гиржавському Вознесенському чоловічому монастирі в Бессарабії. Ця обитель знаходиться недалеко від с. Гиржаука, нині Калараського району Молдови. Пізніше о. Матфей перейшов до Свято-Пантелеймонівського Феофанівського монастиря під Києвом³, звідки обслуговував православну парафію в с. Хотів⁴. 28 березня 1919 р. чернець повернувся до с. Іза і включився у місіонерську діяльність⁵.

Зростанню кількості православних громад сприяла і політика урядів, які контролювали край до його повного включення до складу Чехословаччини. Зокрема, 5 січня 1919 р. угорський революційний уряд дозволив православним с. Іза Марамороської

¹ Евлогий (Георгиевский), митрополит. **Путь моей жизни**: Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т. Манухиной. М., 1994 // <http://www.wco.ru/biblio/books/evlogy1/main.htm> (дата візиту 27.06.2020).

² Схи-Архимандрит Алексій (Кабалюк) Іп: *Православный путь. Церковно-богословско-философский ежегодник: Приложение к журналу «Православная Русь» за 1984 год.* Джорданвилль, 1985. с. 46-48.

³ Архів Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза-Карпуглаш Хустського району Закарпатської області. Список и точное описание братии, живущих и живших в монастыре Святителя о. Николая, что при с. Иза, округа Хустского, в Карпатской Руси. арк. 2.

⁴ Нині село міського типу Києво-Святошинського району Київської області.

⁵ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Архимандрит Матфей (Вакаров) Іп: *Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст.* / Авт. кол.: Ю. Данилець – голова авт. кол., архієпископ Феодор (Мамасуєв), архієпископ Антоній (Паканич), прот. О. Монич, А. Світлинець, Д. Анашкін, С. Канайло, В. Міщанин, ієромонах Пімен (Мацола), прот. В. Юрина. Ужгород, 2011. с. 467.

жупи «войти в греко-католическую церковь и по-своему в ней служить...», а також користуватися всім церковним майном «до особого распоряжения»¹. Угорські комуністи, які повалили уряд Міхая Карої, також не перешкоджали розвитку православ'я. На початку квітня 1919 р. Народний комісар Руської Країни² А. Штефан передав у користування православним храми в селах Горінчово та Монастирець. Ієромонах Сергій (Цьока) наводить цитату з розпорядження про передачу церкви в с. Монастирець. «Ввиду того, что греко-католические жители села перешли все в греко-восточное вероисповедание, поведомляю вас, что они могут тамошнюю греко-католическую церкву сегодняшнего дня переняти для своих вероисповедных целей и в том никто не может им препятствовать»³.

Разом з тим, політична ситуація ускладнювалася. За згоди держав Антанти чехословацькі війська 12 січня 1919 р. увійшли до Ужгороду. 16 квітня 1919 р. румунські, а 23 квітня і чехословацькі військові частини поновили просування на Закарпатті. До початку травня ними була зайнята вся територія краю. Таким чином, східна частина опинилася під владою Румунії. Румунські війська залишили захоплену територію тільки після Тріанонського договору (4 червня 1920 р.). 6 червня 1919 р. французький генерал Едмон Еннок ввів військову адміністрацію на Закарпатті, яка проіснувала до 1923 р.⁴ 29 липня 1919 р. до Ужгорода прибув Ян Брейха із завданням організувати Цивільне управління. 20 серпня він вступив на посаду управителя цивільної адміністрації краю⁵. 26 квітня 1920 р. було

¹ СЕРГИЙ (ЦЬОКА), ИЕРОМОНАХ: Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия. Липча: Женский монастырь Рождества Пресвятой огородицы, 2013. с. 180.

² Руська Країна (чеськ. Ruská Krajina) – автономна адміністративна одиниця, яка існувала на території сучасної Закарпатської області України з 25 грудня 1918 р. по травень 1919 р.

³ СЕРГИЙ (ЦЬОКА), ИЕРОМОНАХ. Указ. сочин. с. 182.

⁴ *Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура* / Під ред. М. Вереша, Ч. Фединець. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. с. 162.

⁵ Там само. С. 163.

введено посаду тимчасового губернатора та віцегубернатора, які замінили директорію та адміністратора Я. Брейху¹.

Лідери православного руху увійшли в контакт з румунською владою, яка дозволила освячувати греко-католицькі храми на православні, за умови, якщо в селі виявиться більше половини православних. У фондах ДАЗО виявлено «Патент», підписаний Марморош-Сиготським префектом, який надавав право ієромонахам Олексію (Кабалюку), Амфілохію (Кеміню) та Матфею Вакарову виконувати обряди «для мешканців православної релігійної конфесії» в наступних населених пунктах: Хуст, Нанково, Нижне Селище, Горінчово, Сокирниця, Данилово, Шандрово, Нижній Бистрий (3 лютого 1920 р.). Крім того, у цих населених пунктах дозволялося проводити місіонерську діяльність довіреним особам названих вище священнослужителів. Зокрема, в Нанкові довіреною особою був Михайло Мондич, Нижньому Селищі – Дмитро Шоваг, Горінчові – Михайло Гангур, Хусті – Михайло Палканинець, Сокирниці – Михайло Секереш, Данилові – Олексій Шимон, Шандрові – Олексій Густей та Нижньому Бистрому – Ісідор Росоха². У документі наголошувалося, що у своїй діяльності православні місіонери повинні дотримуватися законів та не створювати конфлікти на національному, політичному чи релігійному ґрунті. У разі не дотримання приписів, префект залишав за собою право відібрати дозвіл та розпочати проти порушників необхідну процедуру³. Ієромонах Сергій (Цьока), спираючись на спогади архімандрита Матфея (Вакарова) стверджував, що під час румунської окупації з Бухаресту двічі приїздила делегація, котра пропонувала ієромонахам приєднатися до Румунської православної церкви. Представники Унгро-Валаського митрополита обіцяли створити в Мара-

¹ ГРІН, О.: Правовий статус органів державного управління на Підкарпатській Русі (Закарпатті) на початковому етапі її входження до складу Чехословаччини (1919-1920 рр.) In: *Електронне наукове видання "Порівняльно-аналітичне право"*. 2014. № 5. с. 19.

² Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 151. Оп. 7. Спр. 242. арк. 1.

³ Там само.

морош-Сиготі православний вікаріат¹. Однак, даний проєкт не було втілено у життя.

П. Марек і В. Бурега в спільній монографії згадують про контакти між окремими представниками православних парафій Підкарпатської Русі та сербами наприкінці 1919 р. Вони називають ряд імен, через яких закарпатці налагоджували співпрацю з митрополитом Димитрієм (Павловичем) (12 листопада 1920 р. обраний патріархом). Зокрема в книзі названо імена богослова Івана Мондича, сербів – архімандрита Володимира (Димитрієвича), ієромонаха Валеріана (Прибичевича) та торговця Стевана Дем'яновича, який проживав на Закарпатті².

Окремі з названих осіб були досить відомими діячами в Сербії та в СПЦ. Валеріан (Прибичевич) був братом відомого державного діяча, лідера Сербської народної незалежної партії Светозара Прибичевича (1875-1936)³. Він закінчив Київської духовної академії та активно займався політикою⁴. У 1909 р. на Загребському процесі засуджувався до 12 років ув'язнення. Після амністії обирався до Хорватського парламенту, а після 1919 р. – до Національних зборів (Народне скупштине) в Белграді. Був настоятелем монастиря Язак на Фрушкій Горі, а з 1939 р. – вікарним єпископом Сремським⁵.

С. Дем'янович та архімандрит Володимир (Димитрієвич) згадані у листі на ім'я митрополита Дмитрія (Павловича) від 6 січня 1920 р. Документ складений в Ужгороді та підписаний пред-

¹ СЕРГИЙ (ЦЬОКА), ІЕРОМОНАХ. Указ. сочин. С. 185.

² MAREK, P., BUREHA, V.: *Pravoslavní v Československu v letech 1918-1953: Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 280.

³ БУРЕГА, В.: Валеріан (Прибичевич Василій) Іп: *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія*: в 2 т. Т. 1: А–К. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2015. с. 254–255.

⁴ ПИЛИПОВИЧ, Р.: Сербь в Богословских учебных заведениях России во второй половине XIX века – мнение царского дипломата Іп: *Русский Сборник: исследования по истории России*. Т. XIV. Москва, 2013. с. 142–143.

⁵ Нови вікарни єпископ сремски г. Валеријан Прибичевић Іп: *Гласник Српске патријаршије*. 1940. Бр. 4. с. 141-143; ПРОТИЋ, М.: Валеријан Прибићевић вікарни єпископ сремски (О преносу посмртних остатака и 15-год. смрти) Іп: *Весник: Орган Савеза удружења свештенства ФНР Југославије*. 1956. Бр. 168. с. 1-2.

ставниками чотирьох жуп: Марамороської, Ужанської, Березької, Земплінської. Загалом під зверненням поставили свої підписи 8 осіб: греко-католицькі священники Іринеї Кондратович, Іоанн Фленько, Іоанн Мурин, Василь Кафланович, Іоанн Стрипський, Микола Янута, відомий церковний історик Гіядор Стрипський та С. Дем'янович. Автори листа зверталися до глави сербської церкви від «імени 600 000-наго народа Карпато-Росії», з проханням допомогти «возвратиться въ лоно православної Церкви». Прослідкувавши історичні зв'язки закарпатців із СПЦ з давніх часів, підписанти наголошували на сприятливій ситуації для переведення народу і духовенства до православ'я. Для координації процесу відновлення православної церкви в листі пропонувалося наділити відповідним мандатом «принимать въ имени Вашего Высокопресвященства въ православіе священническихъ и мірскихъ лицъ, освящать храмы, давать диспензіи для бракосочитаній, раздѣлять православному священству св. Миро и пр.» архімандрита Володимира (Димитрієвича). Щодо запропонованого кандидата, то в документі йшлося про його давнє зацікавлення православним рухом в Австро-Угорщині, задоволення священницьких потреб закарпатців в 1898-1905 р. під час перебування на посаді настоятеля парафії в Будапешті, місіонерська поїздка в 1912 р. по «всей области Малорусской Австрії та Венгрії». Наступним фактом, що привертає нашу увагу, є згадка про проведені наради з духовенством та обговорення з вірниками питання щодо виходу із унії. Крім того, автори листа повідомляли про консультації з архімандритом Володимиром ще з початку 1919 р., що свідчить про тривалий період підготовки справи переходу¹. Реалізація проекту о. Іринея Кондратовича з прихильниками так і не відбулася. Лише через 30 років він перейшов до РПЦ, очоливши ініціативну групу².

¹ Архив Светог архијерејског синода Српске православне Цркве (Београд) (АСАС). Лист групи греко-католицьких священників і мирян на ім'я митрополита Белградського Димитрія Павловича) від 6 січня 1920 р. арк. 1-6.

² ДАНИЛЕЦЬ, Ю., МОНИЧ, О.: Кондратович (Контратович) Іринеї Михайлович Іп: *Енциклопедія Сучасної України* / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Том 14. Київ, 2014. с. 256-257.

Підтримка приїзду і надання повноважень Синоду СПЦ Володимиру (Димитрієвичу) висловлювалася також у зверненнях вірників окремих населених пунктів. Так, 20 березня 1920 р. 100 жителів с. Великі Лучки надіслали на ім'я глави сербської церкви листа, в якому заявили про своє бажання бути повноправними членами православної церкви. Селяни просили вислати Димитрієвича для «исполнения нужныхъ обрядовъ при переходѣ въ Православную вѣру Карпаторусскаго народа»¹. Однак, керівництво СПЦ не дослухалося до прохань вірників та окремих греко-католицьких священників.

Що стосується діяльності Івана Мондича, то відомо, що він походив із селянської родини з с. Нанково (нині Хустського району Закарпатської області). Закінчив два курси Ужгородської греко-католицької духовної академії. Наприкінці 1919 р. звертався до ієромонаха Амфілохія з проханням прийняти його до православної церкви. Не наважуючись без дозволу архієрея на цей крок, ієромонах направив І. Мондича до єпископа Георгія (Зубковича). Сергій (Цюка) стверджував, що від емігрантів із США закарпатці дізналися про діяльність єпископа Олександра (Немоловського), який очолював Американську і Алеутську єпархію. Було ухвалено рішення звернутися до американського архієрея через редакцію газети «Русская Земля», яка виходила в Ужгороді². Передати текст клопотання доручили І. Мондичу, котрий готувався до поїздки до Будапешту. Однак, після приїзду до Ужгороду він дізнався про перебування в Сербії архієпископа Євлогія (Георгієвського), якого вирішив просити прийняти закарпатців під свою духовну опіку³. Останній не наважився взяти на себе духовну місію, але організував зустріч І. Мондича з єпископом Досифеем (Васичем). Ієромонах Сергій (Цюка) повідомляє, що у справі розгляду звернення із Закарпаття було зібрано позачергове засідання Синоду СПЦ. Члени Синоду ухвалили рішення доручити єпископу Нішському

¹ АСАС. Лист жителів с. Великі Лучки Березької жупи на ім'я митрополита Белградського Дмитрія Павловича від 20 березня 1920 р. арк. 1-3.

² СЕРГИЙ (ЦЮКА), ИЕРОМОНАХ. Указ. сочин. с. 186.

³ Там само.

детально вивчити дане питання. У своїй монографії о. Сергій наводить витяги із листа єпископа Досифея до «православных руководителей Карпатской Руси». Документ викликає неабиякий інтерес, адже його оригінал не зберігся в архівних фондах. «Прибывши ваша делегация к нам в Белград, и прося посредством Его Высокопреосвященства архиеп. Евлогия о принятии вас под Наше покровительство, Святейший Синод обсудил дело, рад вас принять под свою защиту, но только просит тех же духовных лиц, которые написали прошение, нам передатое делегацией (переадресовать), т.к. оно обращено к Американскому Архипастырю»¹.

Припускаємо, що окремі звернення до Олександра (Немоловського) все ж таки були відправлені. Слід зазначати, що на Соборі в Клівленді (штат Огайо) на початку лютого 1919 р. він був обраний правлячим архієреєм Північно-Американської єпархії. 7 вересня 1920 р. указом патріарха Тихона (Беллавина) відбулося затвердження Олександра на посаді та зведення його в сан архієпископа². 3 вересня 1921 р. посол у Вашингтоні Бедржих Штепанек повідомляв до Праги, що «керівник місцевої російської православної місії архієпископ Олександр хоче відвідати Підкарпатську Русь в найближчі дні». У зв'язку з цим, архієрей просив чехословацьке посольство видати йому візу³. Припускаємо, що єпископ Олександр розглядав варіанти переселення на Закарпаття, адже в серпні 1922 р. він відмовився від управління єпархією та покинув США⁴.

Ще один варіант юрисдикційного підпорядкування висловили православні жителі с. Великі Лучки Березької жупи 23 грудня 1919

¹ СЕРГИЙ (ЦЬОКА), ИЕРОМОНАХ. Указ. сочин. с. 187.

² КОВАЛЕВСКИЙ, П. Е.: Архиепископ Александр (к 50-летию епископского служения) In: *Русская мысль*. 1959. 28 ноября. с. 4.

³ Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha (AMZV Praha). F. 35. Telegramy došlé a odeslané. Telegramy došlé. 1921. č. 4601 – 4800. Došlé č.j. 4756.

⁴ МОДЕЛЬ, С., СВЯЩ.: Забытая фигура Русского Зарубежья. Митрополит Брюссельский и Бельгийский Александр (Немоловский, 1875-1960) In: *Церковь и время*. 2011. № 3 (56). с. 197.

р. За словами Я. Брейхи, селяни вимагали виключити їх із підпорядкування Мукачівської греко-католицької єпархії та прилучити до православного Пiттсбурзького єпископа, вікарія Алеутської єпархії Стефана (Дзюбая)¹. В архіві СПЦ в Белграді виявлено документ, згідно із яким православна громада с. Білки також зверталася до названого архієрея щодо відправки священника². Владика Стефан був уродженцем с. Кальник (нині Мукачівського району Закарпатської області) та підтримував міцні зв'язки із «старим краєм».

Відомо, що після отримання листа від єпископа Досифея, керівники православного руху підготували окреме клопотання до Синоду СПЦ, в якому просили прийняти православні парафії під свою опіку та надати для них допомогу. В. Бурега стверджує, що в березні 1920 р. Белград знову відвідало два делегати з Підкарпатської Русі, які просили керівництво СПЦ направити на Закарпаття православних священників³. З іншої праці довідуємося, що мова йде знову про І. Мондича та С. Дем'яновича⁴.

У контексті вивчення діяльності С. Дем'яновича важливим є лист чехословацького посла в Белграді Антоніна Калини до Президії Міністерства закордонних справ від 14 березня 1920 р. У документі, що відісланий під грифом «надзвичайно конфіденційно», повідомлялося про візит до посольства депутата парламенту о. Валеріана (Прибичевича). о. Валеріан повідомив А. Калину, що глава СПЦ підтримує православний рух, але нічого без згоди чехословацького уряду робити не буде. Під час зустрічі співбесідник переконував чехословацького посла в необхідності командировання на Підкарпатську Русь сербських священників та

¹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha (Archiv KPR). F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Я. Брейха. 30 червня 1920 р. Шкільному реферату Цивільного управління Підкарпатської Русі.

² АСПЦ. Карпаторусская Православная Церковь. Олексій (Кабалюк), Боднар І., Половка В., Симулик Д., Гатрак М. Б.д.

³ БУРЕГА, В.: Чехословацкое государство и православное движение в Подкарпатской Руси (1919–1922) In: *Славянский альманах*, 2008. Москва: Индрик 2009. с. 213.

⁴ MAREK, P., BUREHA, V.: *Pravoslavní v Československu v letech 1918-1953*. s. 281.

можливі політичні вигоди від послаблення впливу Риму в республіці. Пізніше посольство відвідав також архімандрит Володимир (Димитрієвич). Він заявив чехословацькому посланнику, що прибув з благословення митрополита Димитрія. Із листа довідуємося про тривалі контакти архімандрита з торгівцем С. Дем'яновичем, який виявився земляком ченця із м. Вршац в Банаті. За словами Димитрієвича, після одруження з мешканкою Мукачева, Стеван виконував роль своєрідного зв'язкового між підкарпатськими православними та сербською митрополією. Архімандрит також повідомив, що С. Дем'янович був інтернований та клопотав про його звільнення, запевняючи в політичній благонадійності¹. За словами А. Калини, він не обіцяв нічого конкретного обом співрозмовникам, а лише порекомендував звернутися напряду до уряду ЧСР. Наприкінці листа посол просив міністерство з'ясувати всі тонкощі справи, очікуючи на офіційні звернення з цього питання з боку сербських урядовців.

11 квітня 1920 р. Я. Брейха інформував Міністерство внутрішніх справ про причини арешту С. Дем'яновича. Як виявилось, ще 3 березня 1920 р. жупанатський уряд в Мукачеві попередив Цивільне управління про підозрілу діяльність сербського підданого С. Дем'яновича. Перше, що викликало незадоволення чехів, стала неявка в поліцію після приїзду в місто. За тодішніми законами кожен іноземець мусив відвідати адміністрацію та повідомити про своє місцеперебування. Під час допиту Дем'янович заявив, що приїхав до Мукачева щоб відвідати дружину, дочку місцевого жителя. За словами Я. Брейхи, сербський громадянин агітував серед населення за православ'я та у приватних розмовах виступав проти чехів. Враховуючи наведені обставини С. Дем'янович був поставлений під нагляд поліції, водночас йому було дозволено залишатися в місті. Неприхована обережність у даному питанні була викликана наявністю у торговця югославського дипломатичного паспорту. Щоб уникнути міжнародного скандалу, місцева

¹ Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. 372. Inv. č. 114. A. Калина. 14 березня 1920 р. MZV.

влада негайно подала запит до сербського посла в Празі Івана Грибаря. Ужгородських чиновників цікавило питання, чи не виконує С. Дем'янович якесь офіційне завдання Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС) в Мукачеві. Сербське посольство повідомило, що дипломатичний паспорт був виданий торгівцю за рекомендацією дипломатичного представництва у Відні. С. Дем'янович повинен був сприяти та супроводжувати окремих жителів Підкарпаття, які вирішували питання щодо приєднання до православної церкви в Белграді. У той же час, у відповіді сербських дипломатів йшлося, що дана місія була суто приватною справою названої особи. Отримавши необхідні відомості Цивільне управління надіслало Мукачівському жупанату наказ вислати С. Дем'яновича з Підкарпатської Русі¹.

Певний підсумок справи підводить лист Президії Міністерської Ради до Канцелярії Президента Республіки від 3 липня 1920 р. Спираючись на звіт Цивільного управління в Ужгороді до Міністерства внутрішніх справ, у документі повідомлялося про розмову керівника жупанату з С. Дем'яновичем. Сербському громадянину було повідомлено про небажаність його перебування на Підкарпатській Русі, після чого він покинув територію краю. Таким чином, заяви архімандрита Володимира (Димитрієвича) щодо арешту та інтернування свого земляка, чехословацькі чиновники вважали безпідставними².

Підкарпатські селяни намагалися донести до президента та чехословацького уряду свої вимоги, в тому числі й релігійні, за допомогою письмових та особистих звернень. При чому, їздили до Праги жителі і тих населених пунктів, котрі до червня 1920 р. перебували під румунською окупацією. В Архіві Канцелярії Президента Республіки виявлено документи про зустріч з главою ЧСР 5 делегатів із Підкарпатської Русі, яка відбулася 16 лютого 1920 р. Відомо, що у складі групи були Василь Андрашко із с. Білки,

¹ Archív KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 372. Inv. č. 114. Цивільне управління Підкарпатської Русі. Звіт. 11 квітня 1920 р. Президії МВС.

² Archív KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 372. Inv. č. 114. PMR. 3 липня 1920 р. KPR.

Дмитро Симулик з с. Іза, Михайло Гатрак з Ужгороду та ще дві особи із Мараморощини (В. Половка та І. Боднар)¹. Закарпатці знаходилися в столиці ЧСР майже тиждень, проживаючи в готелі «Palace»². Про зміст розмови з президентом повідомляла газета «Národní listy». Зокрема редакція зазначала, що делегати піднімали питання релігії, освіти та мови викладання у школі. Також селяни «скаржилися на греко-католицьких мадяронів-священників, яких люди не розуміють і яким не можуть довіряти». Делегати передали Т. Г. Масарику меморандум, в тексті якого були ширше виклали всі вимоги та клопотання³.

В архіві СПЦ у Белграді зберігається лист, підписаний ієромонахом Олексієм (Кабалюком) та 4 селянами, котрі 16 лютого 1920 р. були на аудієнції у Президента ЧСР (крім В. Андрашка)⁴. У документі окреслювалася географія поширення православ'я на території підконтрольній румунським військам та автономній частині Підкарпатської Русі. «Центромъ православія была и есть Иза въ Мараморошѣ, где въ настоящее время находятся три ієромонахи съ игуменемъ⁵ Алексѣемъ Кабалюкомъ во главѣ. Оттуда распространилось православіе на весь Мараморошѣ, находящійся подъ румынской оккупаціей. По устнымъ сообщеніямъ крестьянъ, 22 села выгнали униатскихъ священниковъ и ждуть православныхъ, однако не знаютъ, откуда бы ихъ призвать»⁶. Автори листа конкретизували назви сіл, які потребували духівників (Кошельово, Липча, Горінчово, Нижній Бистрий, Нанково, Нижнє Селище і т.д). У автономній частині Підкарпатської Русі згадано села Великі Лучки,

¹ Karpatoruská delegace v Praze In: *Národní listy*. 1920. 22 února. s. 4.

² Archiv KPR. F. KPR – protokol A (audience), (1919) 1921-1938(1950). Sign. D 3/265/20. Inv. č. 65. Звіт KPR. 14 лютого 1920 р.

³ Изъ кацапского зѣльника In: *Наука*. 1920. 17 марта. с. 1-2.

⁴ Архив Српске православне Цркве (Београд) (АСПЦ). Карпаторусская Православная Церковь. Олексій (Кабалюк), Боднар І., Половка В., Симулик Д., Гатрак М. Б.д. 4 арк.

⁵ На той час о. Олексій (Кабалюк) не мав сану ігумена. Очевидно, в даному випадку його так названо як голову чернечої громади.

⁶ АСПЦ. Карпаторусская Православная Церковь. Олексій (Кабалюк), Боднар І., Половка В., Симулик Д., Гатрак М. Б.д. арк. 1.

Горонда та Білки. Коротко автори документу характеризували поширення православного руху в Східній Словаччині, локалізувавши його регіоном Маковиці. Підсумовуючи масштаби розширення православ'я, делегати називали це явище неорганізованим, всезагальним та демократичним. Щоб надати православному рухові організованого напрямку, автори листа серед усього іншого пропонували збільшити кількість священників та заснувати щомісячне періодичне видання. У документі висловлювалася пропозиція запросити освічених ченців з Афону. Така ідея обґрунтовувалася двома факторами: 1) «они живут по монашески, строго соблюдая монастырскія правила, воздержанно, что особенно нравится народу»; 2) «монахи требуют меньше расходов и своей скромной жизнью болѣе привлекають народъ». Пропонувалося вислати 5 ченців через Румунію в с. Іза, «где далъ бы имъ указанія игумень Алексѣй», а 5 ченців направити через Чехословачину в с. Великі Лучки, «откуда ихъ разместили би по другимъ православнымъ деревнямъ». «Для автономной части нуженъ одинъ архимандритъ, который былъ бы въ состояннн перевести организацію церкви и сумелъ бы защищать интересы перед ЧСЛ. Правительствомъ. Онъ могъ бы осѣсть въ В. Лучкахъ и оттуда руководить всѣмъ движениемъ». Одного архимандрита Кабалюк рекомендував вислати в с. Іза, для керівництва православним рухом на Мараморощині. Важливим фактом є те, що автори листа, серед яких був і беззаперечний лідер православних о. Олексій, визнавали недостатню освіченість місцевого чернецтва та не намагалися поставити себе на чолі церкви. «Во избѣжаніе недорозумѣній нужно заранѣе, еще до высылки ихъ изъ Афона установить, кто долженъ быть главой Кр. Пр. Церкви». Фінансові витрати по утриманню афонських ченців повинно було взяти на себе місцеве населення.

У документі висловлювалося припущення, що «къ этой церкви присоединилась бы и православная чсл. церковь въ Праге, подъ предводительствомъ дра Червинки». Останнє речення свідчить про встановлення контактів підкарпатців з Православною чеською

релігійною громадою в столиці ЧСР¹. На нашу думку, проаналізований проект був досить прогресивним. Його реалізація за посередництвом СПЦ могла надати православному рухові організаційних рис та забезпечити його від цілого ряду складних процесів. Нами не виявлено документів, які б свідчили про спробу реалізації висловлених у листі пропозицій. Припускаємо, що якби серби навіть домовилися з афонітами про делегування ченців для духовної місії, чехословацький уряд не дозволив би їм заїхати на терени Підкарпатської Русі.

27 березня 1920 р. ужгородська «Русская Земля» повідомила про аудієнцію у Президента ЧСР кількох жителів с. Великі Лучки на Мукачівщині. Крім земельного питання, «депутация просила то же, чтобы имъ дали православныхъ священниковъ». Часопис наголошував, що глава держави прийняв закарпатців «дуже сердечно» та обіцяв виконати всі прохання². Фактично, делегация реалізувала рішення сільських зборів від 23 грудня 1919 р., проведення яких було дозволено генералом Е. Енноком. Детальна інформація про зібрання подана у листі до міністра шкільництва і народної освіти Густава Габрмана від 5 січня 1920 р. Присутність керівництва жупи на зборах свідчила про зацікавленість влади у мирному вирішенні релігійного питання³. Після обговорення нагальних проблем із життя населеного пункту, селяни ухвалили ряд положень, які можна звести до двох блоків: 1) усунення греко-католицького священника, усіх вчителів-мадяронів та церковного дяка; 2) відокремлення місцевої греко-католицької громади від Папи Римського та приєднання до православної церкви⁴. Відповідно. Всі ці вимоги були озвучені на зустрічі селян з Т. Г. Масариком.

¹ АСПЦ. Карпаторусская Православная Церковь. Олексій (Кабалюк), Боднар І., Половка В., Симулик Д., Гатрак М. Б.д. арк. 1-4.

² Депутация изъ Вел. Лучокъ и Мукачева Іп: *Русская Земля*. 1920. 27 марта.

³ Згідно звіту на зборах були присутні жупан І. Парканій та його заступник А. Бескид.

⁴ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 72. арк. 24-26

У звїті новопризначеного віцегубернатора П. Еренфельда знаходимо інформацію про продовження агітації та чергові збори в с. Великі Лучки (28 березня 1920 р.). Чиновник зазначав, що прихильники переходу розповсюджували серед односельців бланки для зміни церковної приналежності. Такий документ було запропоновано підписати навіть греко-католицькому священнику М. Бачинському¹. Про події в селі названий релігійний діяч написав до Ватикану. 1 червня 1920 р. його лист було розглянуто на «засіданні святої столиці» та винесено ряд рішень, спрямованих проти православного руху. Витяг із протоколу цього засідання єпископ Антоній (Пап) переслав до Шкільного відділу Цивільного управління. 23 липня 1920 р. шкільний референт Є. Підгаєцький повідомляв Мукачівську капітулу, що зміст протоколу працівниками відділу взято до відома «съ примѣчаніемъ». Справа в тому, що документ, який згадано раніше, було підготовлено на угорській мові. «Въ будучности благоизвольте Ваши решения по подкарпато-русскомъ языцѣ сообщать». Наступні рядки в оригіналі були закреслені автором, але викликають неабиякий інтерес. «Ибо дуже чудесно и жалостно, что единна грек. кафг. русска капитула целой Подкарпатской Руси свои оффициальныя дѣла ведетъ не по народному языцѣ, но по чужимъ языцѣмъ»². Слід визнати, що порушена вище проблема дійсно існувала. Значна частина документації, яка виходила із канцелярії єпископа Антонія, готувалася на угорській мові.

Активно апелювали до влади жителі с. Білки Березької жупи. 9 листопада 1919 р. вони звернулися з листом до генерала Е. Еннокка, в якому вимагали визнати їх православними, передати у володіння храм з іншим церковним майном та зняти обов'язки виконувати коблину і роковину на користь греко-католицького священника. Вірники заявляли, що хочуть запросити собі православного священнослужителя, утримання якого брали на свій рахунок. Загалом

¹ Там само.

² ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 72. арк. 34.

документ підписала 521 особа¹. Земський шкільний інспектор Тлчек у квітні 1920 р. оцінював православний рух у с. Білки як політичне та соціальне явище. На його думку, після виведення румунських військ чехословацька армія не зразу зайняла дані території, чим скористалися «агенти із Росії»², котрі переконали місцевих селян в необхідності повернутися до православ'я. Оцінюючи кількісні показники руху, чиновник наводив статистичні відомості про населений пункт. На той час в селі проживало близько 6000 осіб, із них греко-католики складали 4000. Тлчек зазначав, що у православ'я готові перейти не менше 1000 селян³. Характеризуючи становище в с. Білки на початку серпня 1920 р. П. Еренфельд писав вже про 70% населення, яке вважало себе православним⁴.

Вже 3 квітня 1920 р. Василь Андрашко і Василь Біров із с. Білки відвідали Шкільний реферат в Ужгороді і заявили про приїзд у село православного священника, «который имъ все Богослуженія хочеть кончити». Селяни просили надати дозвіл на його діяльність⁵. Позаяк шкільний референт Й. Пешек вимагав сформулювати всі клопотання у письмовій формі, 12 квітня того ж року було зібрано збори, які затвердили створення православного комітету⁶. Членам комітету доручалося зайнятися справою реєстрації православної громади. Ставлячи до відома жупанатський уряд в Берегові про розрив із унією та початок служіння в селі о. Луки Ольхового, селяни вимагали не втручатися «въ наши церковныя дѣла военныхъ и низшихъ офіціальныхъ лицъ»⁷.

Протягом червня-липня 1920 р. на адресу чехословацького уряду було підготовлено цілий ряд листів-прохань від представ-

¹ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 73. арк. 36-43.

² Очевидно, малися на увазі російські емігранти.

³ Národní archiv, Praha. (NA Praha). F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. Земський шкільний інспектор Тлчек. Звіт. 27 квітня 1920 р. MŠANO.

⁴ NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. П. Еренфельд. 2 серпня 1920 р. PMR.

⁵ ДАЗО. Ф. 28. Оп. 3. Спр. 10. арк. 4.

⁶ Там само. арк. 5.

⁷ Там само. арк. 3.

ників різних населених пунктів Підкарпатської Русі. Аналіз тексту документів свідчить, що всі вони були написані за одним трафаретом та зводилися до вимоги призначити православного єпископа та священників¹. Всі ці клопотання були долучені до меморандуму, який на початку серпня 1920 р. делегація у складі 24 осіб передала Президенту ЧСР, Президії Міністерської Ради та міністру внутрішніх справ.

Слід зазначити, що поїздки до Праги передували загальні збори православних громад, що відбулися в с. Іза Хустського округу. Меморандум, що був підписаний представниками 44 православних сіл, містив у собі вимоги щодо найшвидшого вирішення релігійного питання. Зокрема, православні вимагали: 1) доповнити діюче угорське законодавство тимчасовим урядовим розпорядженням, обов'язковим для Підкарпатської Русі. Ці зміни мали включати в себе: а) спрощення переходу із одного віросповідання в інше (щоб було достатньо заявити про свій перехід сільському старості через місцевий православний комітет); б) відміну правила заявляти про вихід священнику церкви, яку покидає вірник; в) визнання створення православних громад через обрання православних комітетів із визначеною мінімальною кількістю членів; г) дозвіл передавати храми та церковне майно православним громадам, якщо кількість бажаючих вийти із греко-католицької церкви складає 75%, або можливості поділу майна в разі меншої кількості вірників (не менше 25%); 2) дозволити провести місцевий собор для вирішення внутрішніх питань; 3) повідомити уряд КСХС про те, що чехословацька влада не виступає проти направлення на Підкарпатську Русь місії СПЦ для ознайомлення з релігійними потребами населення, організації церкви та включення під своє тимчасове управління².

Щодо самої поїздки, відомо що закарпатці прибули до Праги 31 липня 1920 р. та поселилися в готелі «U krále Jiřího» на Ви-

¹ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 71. арк. 36-43.

² NA Praha. F. MŠ. Sig.47 III. Kart. 3884. Меморандум. 3 серпня 1920 р. Президенту ЧСР.

ноградах. 2 серпня відбулася аудієнція у Т. Г. Масарика, на якій, крім делегатів, був присутній голова Православної Чеської релігійної громади, колишній адвокат Мілош Червінка. Під час зустрічі порушувалося питання упорядкування життя православної церкви та інші аспекти, які були викладені у меморандумі. Окремо депутати скаржилися на губернатора Г. Жатковича, звинувачуючи його в антиправославній діяльності. У нас відсутня детальна інформація про реакцію глави держави на озвучені клопотання. У архівних документах зазначалося, що Т. Г. Масарик наголошував на необхідності повністю дотримуватися релігійної свободи¹. Щоб з'ясувати всі нюанси справи, телеграфом до Праги було викликано віцегубернатора П. Еренфельда.

4 серпня члени делегації відвідали Міністерство внутрішніх справ, де за відсутності Антоніна Швегли були прийняті міністром громадських робіт Франтішком Станеком. Після передачі меморандуму депутати вимагали письмової заяви від уряду щодо позицій викладених в документі. Аналогічні прохання були висунуті під час чергового візиту до Канцелярії Президента, який відбувся того ж дня. Під час зустрічі, на якій був присутній віцегубернатор та глава Канцелярії, закарпатці отримали письмове запевнення, що Т. Г. Масарик доручить уряду вжити всіх необхідних заходів, щоб для православних громад на Підкарпатській Русі був призначений єпископ². Після запевнень урядовців у найшвидшому вирішенні порушених у меморандумі вимог, 19 членів делегації покинуло Прагу. В Архіві Канцелярії Президента виявлено документи про їхнє повернення на Підкарпатську Русь. Всі дорожні витрати уряд компенсував із своїх фондів (2033 к.ч.)³.

Листування радника МЗС Франтішека Хвалковського з віцегубернатором Підкарпатської Русі свідчить про те, що надані обіцянки не задовільнили членів делегації. 8 серпня 1920 р. радник

¹ Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Звіт KPR. 2 серпня 1920 р.

² NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. Звіт PMR. 6 серпня 1920 р.

³ Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. MŽV. 5 серпня 1920 р. KPR.

повідомив П. Еренфельда, що у Празі залишилося 5 осіб¹ на чолі з І. Мондичем, які «вимагають письмову відповідь на всі положення меморандуму та просять видати іноземні паспорти для виїзду до Сербії, для досягнення домовленостей щодо православного єпископа». Стосовно реагування на меморандум, Ф. Хвалковський пропонував обмежитися словами про свободу релігії та виключну компетенцію місцевих урядів Підкарпатської Русі в даному питанні. Віцегубернатор не заперечував проти поїздки до Сербії, наголошуючи у телеграмі, що надіслав письмову відповідь на адресу І. Мондича до Нанкова та продублює її, у разі потреби, до Праги. З іншого боку, місцевий чиновник вказував на конфлікти в с. Білки та загострення ситуації в інших населених пунктах. В черговій телеграмі Ф. Хвалковський повідомляв про спробу переконати підкарпатців повернутися додому «для наведенням там порядку та відвернення своїх вірників від самодіяльності» і тільки після цього їх можна буде відправити до Югославії. Як і прогнозував радник, делегати відкинули вказану пропозицію і продовжували наполягати на власній думці². Затягування видачі письмової відповіді та оформлення закордонних паспортів викликало закономірне обурення представників православних. В інтерв'ю журналісту часопису «*Národní listy*» вони заявили, що чехословацька влада не хоче дозволити початок місії СПЦ, яка може створити власну церковну організацію на Підкарпатській Русі³.

11 серпня 1920 р. Президія Міністерської Ради змушена була надати більш ширшу письмову відповідь, яка була адресована на ім'я одного із членів делегації – Д. Кеміня. У документі зазначалося, що незважаючи на те, що питання релігійного життя відноситься до компетенції автономного сойму, відкладання вирішення складного завдання є неприпустимим. У зв'язку з цим, уряд доручав Міністерству шкільництва і народної освіти (MŠANO) вивчити зміст

¹ І. Мондич, Д. Кемінь, Ю. Кениз, М. Самош, В. Прокоп.

² NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. Ф. Хвалковський. 8 серпня 1920 р. П. Еренфельду.

³ Pro svobodu vıry. (Beseda s deputací pravoslavnych z Karpatské Rusi) In: *Národní listy*. 1920. 10 srpna. s. 2.

меморандуму та підготувати матеріали для законодавчої роботи майбутнього автономного парламенту. Стосовно призначення сербського єпископа, Президія зобов'язувала МЗС розпочати відповідні кроки в Белграді та не висловлювала заперечення щодо видачі паспортів для поїздки делегатів. Разом з тим, у документі зустрічаємо застереження про порушення законодавства, яке полягало у насильстві проти вірників та священників греко-католицької церкви на Підкарпатській Русі. Православних вірників закликали «спокійно очікувати вирішення релігійного питання» та діяти виключно в рамках діючого законодавства¹. Стосовно листа віцегубернатора до І. Мондича, то він містив в основному раніше озвучені обіцянки урядовців. Зокрема, П. Еренфельз звертав увагу на дотримання §3 закону №53 від 1868 р. та відкидав усі пропозиції про вдосконалення законодавства, які були озвучені у меморандумі².

Після отримання необхідних документів підкарпатці виїхали до КСХС, де зустрілися з головою Священного Синоду СПЦ, митрополитом Димитрієм (Павловичем). Вони докладно описали становище церковних справ на Підкарпатській Русі та отримали запевнення про приїзд делегата³. Ієромонах Сергій (Цьока) пише, що коли І. Мондич з товаришами були ще в Белграді, на Підкарпатську Русь приїхав єпископ Досифей. Візит архієрея мав неофіційний характер. В. Бурега зазначає, що «Досифей перебував на лікуванні в Карлових Варах, де, мабуть, і дізнався подробиці про церковне життя Закарпаття»⁴. Місцеві чиновники були не в захваті від приїзду сербського архієрея. Віцегубернатор у одному із листів до Президії Міністерської Ради наголошував, що дане питання

¹ NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. PMR. 11 серпня 1920 р. Д. Кемінь.

² Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. П. Еренфельд. 6 серпня 1920 р. І. Мондичу.

³ СЕРГИЙ (ЦЬОКА), ІЄРОМОНАХ. Указ. сочин. с. 191.

⁴ БУРЕГА, В.: Деятельность священноисповедника Досифея (Васича) на территории Закарпатской Украины в 1920-е гг. In: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*. Књ. 14. Београд: Православни богословски факултет, 2013. с. 142.

є дуже складним і вирішувати його потрібно надзвичайно обережно. П. Еренфельд допускав призначення сербського делегата тільки у тому випадку, якщо «він зможе обмежити свою діяльність виключно релігійними справами і не буде здійснювати жодної пропаганди проти поточного стану справ»¹.

Таким чином, період 1918-1920 рр. можна вважати початковим етапом інституційного розвитку православної церкви на Закарпатті. Новостворені православні громади та їх лідери намагалися якнайшвидше домогтися призначення єпископа та священників. У зв'язку з цим, вони розглядали різні варіанти церковної юрисдикції, починаючи від російських архієреїв, закінчуючи СПЦ. Саме сербський патріархат найбільше влаштовував чехословацьку владу, котра вважала КСХС своїм союзником. Наприкінці 1920 р. празький уряд офіційно запросив делегата з Белграду для впорядкування церковної структури.

Список джерел та літератури:

- Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha (Archiv KPR). F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Я. Брейха. 30 червня 1920 р. Шкільному реферату Цивільного управління Підкарпатської Русі.
- Archiv KPR. F. KPR – protokol A (audience), (1919) 1921-1938(1950). Sign. D 3/265/20. Inv. č. 65. Звіт KPR. 14 лютого 1920 р.
- Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. 372. Inv. č. 114. А. Калина. 14 березня 1920 р. MZV.
- Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 372. Inv. č. 114. Цивільне управління Підкарпатської Русі. Звіт. 11 квітня 1920 р. Президії МВС.
- Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 372. Inv. č. 114. PMR. 3 липня 1920 р. KPR.

¹ NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. П. Еренфельд. 2 серпня 1920 р. PMR.

- Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Звіт KPR. 2 серпня 1920 р.
- Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. МЗВ. 5 серпня 1920 р. KPR.
- Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. П. Еренфельд. 6 серпня 1920 р. I. Мондичу.
- Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha (AMZV Praha). F. 35. Telegramy došlé a odeslané. Telegramy došlé. 1921. č. 4601 – 4800. Došlé č.j. 4756.
- DANILEC, J., MAREK. P.: Success, or Defeat? On the Orthodox Mission of the Serbian Bishop Dositheus (Vasić) in Czechoslovakia in 1920 – 1926 In: *Kultúrne dejiny / Cultural History*. 2019. Volume 9, Issue. pp. 233-263. ISSN 1338-2209.
- GRIGORIČ V.: *Pravoslavná cirkev v republike československé*. 1. vyd. Praha: V. Čerych, 1926. 128 s.
- Karpatoruská delegace v Praze In: *Národní listy*. 1920. 22 února. s. 4.
- MAREK, P., BUREHA, V.: *Pravoslavní v Československu v letech 1918-1953: Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 532 s. ISBN 978-80-7325-171-0.
- Národní archiv, Praha. (NA Praha). F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. Земський шкільний інспектор Тлачек. Звіт. 27 квітня 1920 р. МШАНО.
- NA Praha. F. MŠ. Sig. 47 III. Kart. 3884. Меморандум. 3 серпня 1920 р. Президенту ЧСР.
- NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. PMR. 11 серпня 1920 р. Д. Кемінь.
- NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. Звіт PMR. 6 серпня 1920 р.
- NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. П. Еренфельд. 2 серпня 1920 р. PMR.
- NA Praha. F. PMR. Sig. 263. Kart. 142. Sv. 743-15. Ф. Хвалковський. 8 серпня 1920 р. П. Еренфельду.
- Pro svobodu vıry. (Beseda s deputací pravoslavných z Karpatské Rusi) In: *Národní listy*. 1920. 10 srpna. s. 2.

- Rusínský kněz Kabaliuk odveden k vojsku In: *Rovnost*. 1918. 16 června. s. 3.
- Антоній, митрополит. Міністри Закордонних Справ, прохаючи підняти питання перед Австро-Угорським Урядом, 5 вересня 1918 р., №2033 In: СТАРОДУБ, А.: Невідомий лист київського митрополита Антонія (Храповицького) в справі канонічного статусу Православної Церкви у Галичині In: *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 2. Львів, 2000. с. 400-402. ISBN 978-966-658-098-9.
- Архив Светог архијерејског синода Српске православне Цркве (Београд) (АСАС). Лист групи греко-католицьких священників і мирян на ім'я митрополита Белградського Димитрія (Павловича) від 6 січня 1920 р. арк. 1-6.
- АСАС. Лист жителів с. Великі Лучки Березької жупи на ім'я митрополита Белградського Димитрія (Павловича) від 20 березня 1920 р. арк. 1-3.
- Архив Српске православне епархије Будимске (АСПЕБ). Лист жителів с. Іза на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) від 11 (24) листопада 1918 р. арк. 1-2.
- АСПЕБ. Лист жителів с. Кошельово на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) від 13 (26) листопада 1918 р. арк. 1-2.
- АСПЕБ. Лист ієромонаха Амфілохія (Кемінь) на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) після 20 листопада 1918 р. арк. 1-2.
- АСПЕБ. Лист жителів с. Тереля на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) від 19 лютого 1919 р. арк. 1.
- АСПЕБ. Лист єпископа Георгія (Зубковича) до жителів с. Іза від 30 листопада 1918 р. арк. 1-4.
- АСПЕБ. Лист ієромонаха Амфілохія (Кемінь) на ім'я єпископа Георгія (Зубковича) від 11 травня 1919 р. арк. 1.
- Архив Српске православне Цркве (Београд) (АСПЦ). Карпатурская Православная Церковь. Олексій (Кабалюк), Боднар І., Половка В., Симулик Д., Гатрак М. Б. д. арк 1-4.
- Архив Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза-Карпуглаш Хустського району Закарпатської області. Список и точное описание братии, живущих и живших в монастыре Святителя о.

- Николая, что при с. Иза, округа Хусткого, в Карпатской Руси. арк. 2.
- БУРЕГА, В.: Валеріан (Прибичевич Василій) In: *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія*: в 2 т. Т. 1: А–К. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. с. 254–255. ISBN 978-966-518-682-3.
- БУРЕГА, В.: Деятельность священноисповедника Досифея (Васича) на территории Закарпатской Украины в 1920-е гг. In: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*. Књ. 14. Београд: Православни богословски факултет, 2013. с. 141-147. ISSN 1452-7804.
- БУРЕГА, В.: Чехословацкое государство и православное движение в Подкарпатской Руси (1919–1922) In: *Славянский альманах*, 2008. Москва: Индрик 2009. с. 213-219. ISSN 2073-5731.
- Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 28. Оп. 3. Спр. 10.
- ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 71.
- ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 72.
- ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 73.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 242.
- ДАНИЛЕЦ, Ю., МАРЕК, П.: О миссионерской деятельности владыки Досифея (Васича) на Подкарпатской Руси в 20-х годах XX века In: *Rocznik Teologiczny*. 2019. №3. с. 445-477. ISSN 0239-2550.
- ДАНИЛЕЦЬ, Ю., МОНИЧ, О.: Кондратович (Контратович) Іриней Михайлович In: *Енциклопедія Сучасної України* / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Том 14. Київ, 2014. с. 256-257. ISBN 978-966-02-7304-7.
- ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Архімандрит Матфей (Вакаров) In: *Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст.* / Авт. кол.: Ю. Данилець – голова авт. кол., архієпископ Феодор (Мамасуєв), архієпископ Антоній (Паканич), прот. О. Монич, А. Світлиць, Д. Анашкін, С. Канайло, В. Міщанин, ієромонах Пімен (Мацола), прот. В. Юрина. Ужгород, 2011. с. 465-471. ISBN 978-966-369-013-1.

- ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Діяльність преподобного Олексія (Кабалюка) у світлі нових архівних документів In: *Наукові Записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*. № 5. Мукачєво: Мукачєвська православна єпархія, 2018. с. 31-46. ISSN 2617-1317.
- Депутація изъ Вел. Лучокъ и Мукачева In: *Русская Земля*. 1920. 27 марта.
- ГРИН, О.: Правовий статус органів державного управління на Підкарпатській Русі (Закарпатті) на початковому етапі її входження до складу Чехословаччини (1919-1920 рр.) In: *Електронне наукове видання "Порівняльно-аналітичне право"*. 2014. № 5. с. 17-20. ISSN 2524-0390.
- Евлогий (Георгиевский), митрополит. *Путь моей жизни: Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т. Манухиной*. М., 1994 // <http://www.wco.ru/biblio/books/evlogy1/main.htm> (дата візиту 27.06.2020).
- Заграничное русское церковное собрание: Материалы подготовительной комиссии*. Вып. 1. Константинополь, 1921. с. 12.
- Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / українськомовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л.Сорко, М.Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар].* Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 720 с. ISBN 978-966-2195-98-9.
- Изъ кацапского зѣльника In: *Наука*. 1920. 17 марта. с. 1-2.
- КОВАЛЕВСКИЙ, П. Е.: Архиепископ Александр (к 50-летию епископского служения) In: *Русская мысль*. 1959. 28 ноября. с. 4.
- КОСТРЮКОВ, А. Временное высшее церковное управление на Юго-Востоке России как начало зарубежной церковной власти In: *Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви*. 2008. Вып. 11:3 (28). с. 50-60. ISSN 1991-6434.
- МОДЕЛЬ, С., СВЯЩ.: Забытая фигура Русского Зарубежья. Митрополит Брюссельский и Бельгийский Александр (Немоловский, 1875-1960) In: *Церковь и время*. 2011. № 3 (56). с. 191-210. ISSN 2221-8181.

- Нови викарни епископ сремски г. Валеријан Прибичевић In: *Гласник Српске патријаршије*. 1940. Бр. 4. с. 141-143.
- ПИЛИПОВИЧ, Р.: Сербы в Богословских учебных заведениях России во второй половине XIX века – мнение царского дипломата In: *Русский Сборник: исследования по истории России*. Т. XIV. Москва, 2013. с. 95-152. ISBN 978-5-905040-03-0.
- ПРОТИЋ, М.: Валеријан Прибићевић викарни епископ сремски (О преносу посмртних остатака и 15-год. смрти) In: *Весник: Орган Савеза удружења свештенства ФНР Југославије*. 1956. Бр. 168. с. 1-2.
- СЕРГИЙ (ЦЪОКА), ИЕРОМОНАХ: Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия. Липча: Женский монастырь Рождества Пресвятой огородицы, 2013. 492 с.
- СТАРОДУБ, А.: Невідомий лист київського митрополита Антонія (Храповицького) в справі канонічного статусу Православної Церкви у Галичині In: *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Число 2. Львів, 2000. с. 398-402. ISBN 978-966-658-098-9.
- Схи-Архимандрит Алексій (Кабалюк) In: *Православный путь. Церковно-богословско-философский ежегодник: Приложение к журналу «Православная Русь» за 1984 год*. Джорданвилль, 1985. с. 46-48.